

ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА ТА ЇЇ МІСЦЕ В ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

ECOLOGICAL STATE AND ITS PLACE IN THE THEORY OF A DEMOCRATIC, SOCIAL STATE BASED ON THE RULE OF LAW

Гайдамака В.О., аспірантка кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Через загострення наприкінці ХХ ст. екологічних, а з часом і кліматичних проблем перед політиками і науковцями постало питання, чи залишається держава ключовим суб'єктом з точки зору реалізації повноважень в сфері охорони навколишнього середовища. Адаптивні процеси глобалізації та регіональної інтеграції відбувається перерозподіл функцій держави як вгору (до міжнародних організацій та транснаціональних інституцій), так і вниз (до регіонального рівня влади та місцевого самоврядування), а також назовні (до недержавних акторів). Отже, постає питання «Яка роль держави в цій реконфігурації масштабу та екологічного управління?».

У сучасній науковій літературі все частіше використовується термін «екологічна держава» для позначення нових ролей та інституційних можливостей, яких набула держава для вирішення проблем з навколишнім середовищем та екологічною кризою.

Стаття присвячена осмисленню державного втручання в розвинених демократичних країнах у двох сферах: соціальній політиці та екологічній політиці (і, в її рамках, політиці у сфері зміни клімату). Сучасні дискусії з питань стійкості розвитку значною мірою ігнорують державу як об'єкт дослідження та теоретизування. Це помилковий шлях, оскільки держава, незважаючи на триваючу глобалізацію, залишається первинною одиницею прийняття екологічних рішень, управління та формування політики. Більш уважний погляд на національну державу показує, що в більшості індустріально розвинених країн вже існує розгалужений і зростаючий набір систем управління, спрямованих на регулювання використання природних систем. Хоча поява екологічної держави знаменує собою значний розвиток у тому, як суспільства реагують на деградацію довкілля, все ще можна поставити під сумнів, наскільки добре системи управління екологічних держав підходять для вирішення завдань управління складними та нестабільними екологічними системами.

Важливе місце у дослідженні екологічної держави відведене питанню її співвідношення з такими конституційними засадами як принципи демократичної, соціальної правової держави. Становлення політики держави в екологічній сфері, що асоціюється з феноменом екологічної держави, первісно відбувається в рамках соціальної держави, але з часом, під тиском зростання екологічних і кліматичних проблем, вона починає виокремлюватися у відносно автономний компонент, який при цьому не втрачає зв'язку з теорією демократичної, соціальної держави.

Ключові слова: екологічна («зелена») держава, екодержава, соціальна держава, екологічна, соціальна держава, порівняльне дослідження.

Due to the aggravation of environmental and, eventually, climate problems at the end of the twentieth century, politicians and scientists have been asked whether the state remains a key actor in terms of exercising its powers in the field of environmental protection. After all, the processes of globalization and regional integration are redistributing the functions of the state both upwards (to international organizations and transnational institutions) and downwards (to regional authorities and local governments), as well as outwards (to non-state actors). This raises the question: "What is the role of the state in this reconfiguration of scale and environmental governance?"

The term "ecological state" is increasingly used in the contemporary academic literature to refer to the new roles and institutional capacities that the state has acquired to address environmental problems and the ecological crisis.

The article is devoted to the understanding of state intervention in developed democracies in two areas: social policy and environmental policy (and, within it, climate change policy). Current discussions on sustainability largely ignore the state as an object of research and theorizing. This is a mistake, as the state, despite ongoing globalization, remains the primary unit of environmental decision-making, governance and policy making. A closer look at the nation-state reveals that most industrialized countries already have an extensive and growing set of governance systems aimed at regulating the use of natural systems. Although the emergence of the ecological state marks a significant development in the way societies respond to environmental degradation, it is still possible to question how well the governance systems of ecological states are suited to the challenges of managing complex and unstable ecological systems.

An important place in the study of the ecological state is given to the question of its correlation with such constitutional principles as the principles of a democratic, social state based on the rule of law. The formation of the state's policy in the environmental sphere, which is associated with the phenomenon of the ecological state, initially takes place within the framework of the welfare state, but over time, under the pressure of growing environmental and climate problems, it begins to be distinguished into a relatively autonomous component, which at the same time does not lose its connection with the theory of a democratic, welfare state.

Key words: ecological ("green") state, eco-state, welfare state, ecological, social state, comparative study.

Постановка проблеми. У сучасній зарубіжній літературі з проблем соціальної політики зазначається, що зміни клімату і навколишнього середовища створюють нові «super wicked problems» для держави [1]. Потреба в інтеграції екологічних проблем і проблем зміни клімату в державну політику сьогодні не викликає сумнівів не на національному, не регіональному та міжнародному рівнях. Це зумовлено насамперед тим, що екологічні і кліматичні проблеми є сьогодні політично значущими для електорату. Ця ситуація спонукає уряди розвинутих держав до трансформації традиційної соціальної державності у соціальну, екологічну. З теоретичної точки зору, різні режими соціальної держави, на перший погляд, цілком придатні для того, щоб належним чином реагувати на екологічні ризики та ризики, пов'язані зі змінами клімату, як це має місце у випадку з соціальними ризиками. Потребує дослідження «зв'язок між ставленням до перерозподілу доходів

(індикатор підтримки політики добробуту) та готовністю платити за охорону довкілля (індикатор підтримки екологічної політики)» [2]. Слід погодитися, що екологічні проблеми і зміни клімату суттєво ускладнюють завдання соціальної держави щодо підтримання фінансової та екологічної стійкості, проблему забезпечення стійкості соціальної держави [3].

Усталеною є думка про те, що модель демократичної, соціальної правової держави є найкращою для реалізації ідеї «екологічної держави» [4]. Щоправда, частина теоретиків «зеленої ідеї» засуджують національну державу за сприяння екологічному руйнуванню. На їх думку, суверенітет робить їх неефективними для вирішення екологічних проблем, які за своїм змістом є транснаціональними. Але держава сама по собі не є «проблемою», адже вона є важливою складовою у механізмі вирішення екологічних і кліматичних проблем. Тому не дивно, що в сучасних умовах

зростає число прихильників ідеї щодо «повернення держави» у сферу екологічної політики. Це пов'язано з тим, що «зелена держава прагне поєднати моральні та практичні проблеми екологічного руху з сучасними теоріями про державу, демократію та справедливість» [5]. Натомість критики зазначають, якщо екологічна політика держави не поліпшує, а погіршує суб'єктивне сприйняття якості життя громадян, то політично мало ймовірно, що ідея екологічної держави буде сприйнята суспільством [6, с. 26]. Саме тому від держави дійсно очікують реалізації політики захисту від екологічних і кліматичних ризиків і загроз, надання гарантій забезпечення здоров'я і високої якості життя населення, але при цьому наголошується на тому, що держава не повинна реалізовувати жодних програм суспільних перетворень, які можуть негативно вплинути на інші виміри суспільного життя, з якими громадяни пов'язують якість свого життя [7, с. 40].

Протягом останніх десятиліть на політичному та науковому рівнях відбувається дискусія з приводу питання, яка саме модель (соціал-демократична, ліберальна чи консервативна) соціальної держави є оптимальною для вирішення взаємообумовлених питань соціальної та екологічної політики [8], а також з приводу того, наскільки симбіотичним є співвідношення між соціальною політикою та екологічною політикою та наскільки екологічна стійкість сумісна (несумісна) з економічним зростанням.

Огляд останніх досліджень. Оскільки соціальна держава передувє екологічній як мінімум на одне покоління, а як максимум – майже на два століття¹, постає питання, які уроки можуть бути отримані дослідниками екологічної політики з наукових праць, присвячених соціальній державі²? Не виникає сумнівів, що існує нагальна потреба у проведенні історичних і порівняльних досліджень соціальної державності. Попри визнання того факту, що сучасні соціальні держави дедалі більше залучаються до вирішення екологічних і кліматичних проблем, наукові праці, присвячені соціальній державі, і роботи, які спрямовані на вирішення екологічних і кліматичних проблем, досі, на жаль, залишаються, як правило, відокремленими один від одного [9, с. 131]. Проблематика еволюції соціальної держави у напрямку до екологічної держави у вітчизняній теорії права майже не піднімається [4; 11–13]. Це зумовлює проведення аналізу зарубіжних досліджень, в яких досліджується здатність різних національних моделей соціальної держави до трансформації цілей соціальної політики у зв'язку зі зростаючими в ХХІ ст. викликами і загрозами, що, зокрема пов'язані зі змінами клімату і проблемами з навколишнім середовищем [14].

Виклад основного матеріалу. У період з 1960 по 1970 роки, коли екологічні проблеми почали привертати увагу не лише суспільства і держави, але й міжнародної спільноти, соціальна держава вже набула інституційного і правового оформлення. Питання про запровадження нових спеціалізованих структур екологічного управління викликало жваві дискусії щодо доповнення традиційних засад державності («демократична, соціальна правова держава») новим конституційним принципом – а «зеленої соціальної держави» чи «екодержави». Перед теоретиками права постало питання: чи потрібно розглядати діяльність держави з охорони навколишнього середовища як історичне завдання, яке надає державі історичного типу, який би був відмінним від уже існуючих? Л. Ерхардт і А. Мюллер-Армак у «Маніфесті-72 про

соціальне ринкове господарство» зазначили, що концепція соціального ринкового господарства, яка складається з ринкового господарства і соціальної політики, сприйняла екологічну політику як власне завдання [15; 16]. Отже, немає потреби у розширенні концепції до «екологічного і соціального ринкового господарства».

Однак, через загострення екологічних і кліматичних проблем наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дії федерального уряду Німеччини щодо просування моделі «Ökologisch-soziale Marktwirtschaft» (еколого-соціальна ринкова економіка) почали сприйматися цілком виправданими [17], як і використання терміну «екологічна держава». Це стало можливим завдяки тому, що популярні в суспільстві екологічні рухи змогли підштовхнути капіталістичну соціальну державу до включення деяких ключових екологічних завдань у свою структуру та еволюціонувати в екологічну державу [6, с. 20].

Серед науковців немає єдності в поглядах не тільки щодо визначення змісту такої держави, але й її назви. В літературі використовується різна термінологія: «environmental state», «Green state», «ecological state», «ecostate», «green welfare state» та «ecosocial state». Певним чином це пояснюється насамперед тим, що становлення екологічної держави, як свого часу і соціальної держави, відбувається в наслідок здійснюваних урядами реформ, тобто не передбачає раптової і радикальної зміни існуючого політичного та економічного порядку. Стандартне використання термінології виявилось неможливим, оскільки різні автори вкладають у вказані терміни різний нормативний зміст та наділяють різними емпіричними асоціаціями.

На думку Duit A., Feindt P. H. та Meadowcroft J., оптимальним є використання терміну «екологічна держава», оскільки він найбільш точно відповідає тому, як державне втручання в ці питання фактично формулюється в поточній політичній практиці, і відповідає емпірично орієнтованому дослідницькому порядку денному [14, с. 5].

Сьогодні досить популярною є думка про те, що особливістю «екологічної держави» є сприйняття екологічної функції як одного з основних державних імперативів [18]. Еволюція концепції правової держави від моделі ліберальної до соціальної і далі – до екологічної держави супроводжується не заміною функцій, а розширенням їх спектру. Закономірним наслідком цього процесу є формування нової загальної ідентичності держави [19]. Частина дослідників навіть вважає за можливе поступове перетворення екологічної держави на більш «зелену» державу або екодержаву, яка розглядатиме соціально-екологічну трансформацію суспільства як одну зі своїх основних функцій [6, с. 20, 27]. При цьому, відповідно до концепції державних імперативів, екологічна держава містить в собі значний потенціал для еволюціонування, що супроводжуватиметься ускладненням завдань, які вона має вирішувати: усунення забруднення та захистити довкілля → сприяння сталому розвитку → трансформування суспільної практики з метою дотримання екологічних обмежень [20, с. 77]. Щоправда песимістично налаштовані дослідники вважають, що «екологічна держава не обов'язково передбачає всебічну «екоцентричну» орієнтацію, яка ставить за головну політичну мету захист природних систем та екологічних цінностей заради них самих» [21].

Інші автори вкладають в поняття «екологічна держава» дещо інший зміст, а саме «державні програми, спрямовані на контроль впливу на довкілля та коригування моделей соціально-екологічної взаємодії з метою уникнення екологічних ризиків та підвищення екологічних цінностей» [22, с. 3]. Схожим з ним є визначення, відповідно до якого вказана держава використовує в своїй діяльності широкий набір спеціалізованих адміністративних, регуляторних, фінансових та інформаційних структур і практик,

¹ Oriella M. зазначає, що екологічне питання турбує людство вже майже 50 років, тоді як соціальне питання як класове питання – протягом 170 років. Те, що обидва питання залишаються актуальними тривалий час, вказує на їхню стабільність, значимість для суспільства і держави, а отже потребу їхньої інституціоналізації [9, с. 133].

² Слід зважати на те, що вчення про соціальну державу пережили мінімум три великих періоди: експансіоністська теорія (1920–1960 роки), рестрикціоністська теорія або теорія скорочення (1970–1990 роки) та сучасна теорія соціальної [10].

призначених для управління навколишнім середовищем та взаємодії суспільства і довкілля [14].

Більшість дослідників у своїх наукових працях вказують на зв'язок між «екологічною» і «соціальною державою»:

– обидві моделі держави передбачають поширення правового регулювання на нові сфери суспільного життя та інтенсифікацію раніше існуючого втручання держави в регулювання суспільних відносин; створення спеціалізованих владних структур для управління новими програмами; зростання витрат коштів державного бюджету в нових сферах;

– як перед соціальною, так і екологічною державою постає завдання щодо пом'якшення негативних ринкових екстерналій [19, с.24];

– втручання як соціальної, так і екологічної держави в регулювання відповідних сфер суспільних відносин носить субсидіарний характер і пов'язане зазвичай з тим, що інститути громадянського суспільства (ринок, громадські організації, сім'я тощо) виявилися неспроможними на певному етапі вирішити існуючі проблеми, відповісти на виклики і загрози безпеці [24];

– функціонування обох держав не повинно порушувати поточне функціонування економічної і політичної систем і підривати фінансові основи держави;

– екологічна держава, віддана ідеї сталого розвитку, забезпеченню траєкторії соціального розвитку, яка залишається в межах екологічної стійкості [22];

– розвиток екодержави не може здійснюватися «автоматичного» на основі існуючих розвинених інститутів соціальної держави [25];

– життєздатність як соціальної, так і екологічної держави зумовлена їх здатністю до постійної адаптації діяльності уряду до довгострокових процесів економічного, соціального та політичного розвитку, які для кожної держави носять специфічний характер.

Якщо говорити про відмінність соціальної і екологічної держави, то вона полягає в наступному: соціальна держава забезпечує значний перерозподіл ресурсів; екологічна держава також розподіляє витрати і вигоди, пов'язані з екологічними благами і шкодою, але розподільчі ефекти рідко є основним обґрунтуванням політики, а інструменти, що використовуються для перерозподілу зобов'язань і прав, часто організовані по-різному [19].

Важливе місце у дискусіях з приводу «екологічної держави» посідає питання про допустимість об'єднання в рамках конституційних засад державності таких її складових як «екологічна» і «соціальна держава». Ми поділяємо позицією тих авторів, які дають позитивну відповідь на це питання. Із найзагальнішого визначення понять «соціальна держава» і «екологічна держава» випливає, що жодне з вказаних понять не вичерпує собою усі характеристики держави, щодо якої вони вживаються. Держава, яка іменується «соціальною», водночас може бути охарактеризована як «демократична», «регуляторна» тощо – залежно від її реальних особливостей та позиції, з якої вона оцінюється. Те ж саме стосується екологічної держави: її «буття» не зводиться лише до її «екологічності»; всі її особливості не можуть бути виведені з її екологічного характеру [22, с. 3–4]. Крім того слід зазначити, що «зелена держава», яка заснована на цінностях «екологічної демократії» є «транснаціональною», «посткапіталістичною» і «постліберальною», але при цьому зберігатиме основну конституційну архітектуру ліберальної демократичної держави [26, с. 148–149].

У сучасних умовах під «екологічною державою» прийнято розуміти щось більше, аніж традиційна екологічна політика, становлення і розвиток якої в розвинених країнах розпочався в рамках моделі соціальної держави з кінця 1960-х років. Ми підтримуємо думку про те, що екологічна держава має розглядатися у чотирьох вимірах [14, с. 7–8]:

– як система регулювання (екологічні закони та нормативно-правові акти на всіх рівнях влади, а також складна мережа політичних та програмних ініціатив, що включають оподаткування та витрати, за допомогою яких держава керує індивідуальною та колективною поведінкою, що має екологічні наслідки);

– як адміністративний апарат (національні міністерства та відомства, парламентські комітети з питань охорони довкілля, а також консультативні органи; апарат екологічного адміністрування також існує на регіональному та місцевому рівнях);

– як корпус ідей та експертних знань (держава виступає розповсюджувачем та генератором екологічних ідей, дискурсів та цінностей);

– як місце суперечок і прийняття рішень (спеціалізовані екологічні інституції слугують платформою для аргументації, консультацій, лобіювання та переговорів щодо визначення проблем і шляхів їх вирішення, а також детальної розробки та впровадження політики).

У XXI ст. не лише провідні демократичні, але й інші, зокрема держави, що розвиваються, реалізують екологічно політику у певному обсязі. У цьому зв'язку постає питання, чи може остання група країн бути віднесена до категорії «екологічних держав»? Вважаємо, що відповідь на це питання має бути негативною, як і у випадку питання, чи є «соціалістична держава» різновидом «соціальної держави». Екологічна держава тісно пов'язана не лише з принципом соціальної, але й демократичної і правової держави; поряд з ними вона є важливим принципом конституційного ладу певної категорії держав. Саме тому новий принцип конституційного ладу може бути доданий до чинної концепції державності лише тоді, коли він буде сумісний з нею, тобто дія цього принципу може бути узгоджена з дією інших принципів. Відповідно принцип *environmental state* не може бути розглянутий поза межами узгодженої і цілісної концепції, демократичної, екологічної, соціальної і правової державності. За формами і методами проведення екологічної політики така держава буде відрізнятися від недемократичних країн, які також певною мірою можуть реалізовувати екологічну політику.

Висновки. Дедалі зростаючі екологічні та кліматичні проблеми попри зусилля міжнародних і регіональних організацій не можуть бути розв'язані без участі національних держав. Це є додатковим аргументом на користь того, що передчасно очікувати занепаду держави як ключового суб'єкту міжнародного права.

Концепція екологічної («зеленої») держави розробляється в розвинених країнах Заходу з кінця XX ст. в рамках теорії демократичної, соціальної правової держави. При цьому серед дослідників продовжуються дискусії з приводу того, чи є «екологічна держава» відносно автономним елементом цієї теорії, чи її зміст охоплюється принципом «соціальна держава», а тому не існує потреби доповнювати конституції новим принципом «екологічної держави».

У широкому розумінні екологічну державу розглядають як певну теоретичну абстракцію, зміст якої виводиться шляхом аналізу положень конституцій, чинного законодавства, а також ратифікованих державою міжнародних договорів в сфері екологічного права. Держави, що реалізують концепцію екологічної держави, відрізняються одна від одної моделями нормативного обґрунтування, формами інституціоналізації, пріоритетами і проблемними областями, ступенем успішності і стійкості, демонструють різні ступені напруги між екологічною, економічною, енергетичною та іншими областями державної політики.

Переосмислення соціального призначення держави відповідно до принципів екологічної демократії сприяє набуттю нею ролі екологічного управління і посередника у транскордонній демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Levin K, Cashore B, Bernstein S, et al. (2012). Overcoming the tragedy of super wicked problems: Constraining our future selves to ameliorate global climate change. *Policy Sciences*, 45 (2): 123–152. doi:10.1007/s11077-012-9151-0.
2. Jakobsson N., Muttarak R., Schoyen Mi Ah. (2017). Dividing the pie in the eco-social state: Exploring the relationship between public support for environmental and welfare policies. *Environment and Planning C: Politics and Space*. 36 (2). Pp. 313-339. Doi: 10.1177/2399654417711448. P. 313.
3. Bailey D. (2015). The environmental paradox of the welfare state: The dynamics of sustainability. *New Political Economy*, 20(6): 793–811.
4. Яковюк І.В., Купрійова О.О. «Екологічний» конституціоналізм як правова основа політики національної безпеки в XXI сторіччі. *Актуальні питання становлення та розвитку сучасного конституціоналізму в Україні (до 26-ї річниці Конституції України)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 23 червня 2022 р. / Ред. кол. М.В. Корнієнко, Є.О. Львова., М.М. Юрченко. Одеса, ОДУВС, 2022. С. 46-49.
5. Eckersley R. (2004). *The Green State: rethinking democracy and sovereignty*. The MIT Press, Cambridge, MA. 347 p. Doi: 10.7551/mitpress/3364.001.0001.
6. Hausknost D. (2020). The environmental state and the glass ceiling of transformation. *Environmental Politics*. Vol. 29, Issue 1. Pp. 17–37.
7. Blühdorn I. (2020). The legitimization crisis of democracy: emancipatory politics, the environmental state and the glass ceiling to socio-ecological transformation. *Environmental Politics*, 29:1, 38–57, Doi: 10.1080/09644016.2019.1681867. P. 40.
8. Dryzek, J., Downes, D., Hunhold, C., Schlosberg, D. and Hernes, H. (2003). *Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany and Norway*, Oxford: Oxford University Press.
9. Opielka M. (2017). *Der Wohlfahrtsstaat in der Postwachstumsgesellschaft*. Diefenbacher H., Held B., Rodenhäuser D. (Hrsg.), *Ende des Wachstums – Arbeit ohne Ende? Arbeiten in einer Postwachstumsgesellschaft*, Marburg: Metropolis, S. 131–161.
10. Xavieria J. (2016). *Why the Welfare State Persist: A Comparative Analysis of Varying Welfare States*. University Honors Program Theses. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229041452.pdf>.
11. Яковюк, І., Анісімова, Г., & Трагнюк, О. Європеїзація екологічного права держав-членів Європейського Союзу. Проблеми законності. (2022). № 158. С.82–109. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.263248>.
12. Муравйова С. В. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. *Проблеми законності*. 2022. №159. С. 129–159. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.159.268292>
13. Koziuk V., Dluhopolskyi O., Hayda Yu. and Shymanska O. (2018). Typology of welfare states: quality criteria for governance and ecology. *Problems and Perspectives in Management*, 16(4), 235–245. doi:10.21511/ppm.16(4).2018.20.
14. Duit A., Feindt P. H. & Meadowcroft J. (2016). Greening Leviathan: the rise of the environmental state? *Environmental Politics*. Vol. 25, Issue 1. Pp. 1–23.
15. Erhard L., Müller-Armack A. (1972). *Soziale Marktwirtschaft, Ordnung der Zukunft: Manifest '72*. Ullstein, 419 s.
16. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 199 с.
17. *Soziale Marktwirtschaft ökologisch erneuern. Ökologische Innovationen, wirtschaftliche Chancen und soziale Teilhabe in Zeiten des Klimawandels* R. Fücks & T. Köhler (Hrsg.). Berlin, 2019. 326 s.
18. Paterson M. (2016). Political Economy of the Greening of the State. *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory* Edited by T. Gabrielson, Ch. Hall, J. M. Meyer, and D. Schlosberg. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199685271.013.34.
19. Gough I. (2016). Welfare states and environmental states: a comparative analysis. *Environmental Politics*, 25 (1), 24–47.
20. Meadowcroft, J. (2012). Greening the state? In: P.F. Steinberg and S.D. VanDeveer, eds. *Comparative environmental politics. Theory, practice, and prospects*. Cambridge, Mass: MIT Press, 67–87. P. 77.
21. Eckersley R. (2020). The Green State in Transition: Reply to Bailey, Barry and Craig. *New Political Economy*. Vol. 25. Issue 1. Pp. 46-56.
22. Meadowcroft, J. (2005). From welfare state to Ecostate, in J. Barry and R. Eckersley (eds.), *The State and the Global Ecological Crisis*, Cambridge, MA: MIT Press. Pp. 3–23.
23. Gough, I. (2016). Welfare states and environmental states: a comparative analysis. *Environmental Politics*, 25 (1), 24–47. doi:10.1080/09644016.2015.1074382. P. 24.
24. Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 22–30.
25. Koch, M., and Fritz, M. (2014). Building the Eco-social State: Do Welfare Regimes Matter? *Journal of Social Policy*, Vol.43, Issue 4. Pp. 1–25.
26. Eckersley, R. (2004). *The Green State: rethinking democracy and sovereignty*. The MIT Press, Cambridge, MA. 347 p. Doi: 10.7551/mitpress/3364.001.0001. P. 148–149.